

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN:2651-3013

DOI Number:10.58659/estad.1479760

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 1019-1044

**Makalenin Geliş
Tarihi**

07/05/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

30/05/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

ŞEYH MUHAMMED HÂMİD'İN MENSUR AKÂİD-NÂMESİ: RİSÂLE-İ MECİDİYYE

Tarık FİDAN¹

ÖZET

Türk edebiyatında dinî, ahlaki ve edebî birçok eser yer alır. Bu eserlerden kimileri kendilerini geleceğe taşımayı başarmış kimileri ise günümüze ulaşamamıştır. Bugün erişebildiğimiz eserlerden birisi de Risâle-i Mecidiyye adıyla yazılmış akâ'ide (iman ve inanç esasları) dair dinî içerikli bir risâledir. Risâle-i Mecidiyye, 19. yüzyılda Şeyh Muhammed Hâmid Efendi (ö.1854) tarafından mensur olarak telif edilmiş bir akâ'id risâlesidir. Eserde az da olsa konunun akışına uygun manzum parçalara rastlanılmaktadır.

Bu eser; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 171-5080 numaralı İrade-Meclis-i Vâlâ bölümünde yer almaktadır. Eser, 21 varak olup talik yazıyla kaleme alınmıştır. Eser, mukaddime bölümünden sonra toplam üç babdan meydana gelmektedir. Hatime bölümü ile eser son bulmaktadır. Genel olarak her babda iman hakkında çeşitli konulara yer verilmiştir. Ayrıca yazarın beş-arka ceddini, eserin adını ve eserin neden telif edildiğini de bu yapıtın içerisinde bulmak mümkündür. Yazar, açıklamış olduğu dinî konulara dair bilgi ve örnekler vermekle birlikte bunlara muhalif olan mezhep görüşlerini de ortaya koymuştur. Yazarın çeşitli ilim dallarına vakıf olduğu ve birçok şairden de etkilendiği görülmektedir. Eser; iman, akâ'id, inanç ile

¹ Uzman, Eski Türk Edebiyatı, fidantarik97@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1169-790X

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 1019-1044

ilgili kapsamlı bir söz hazinesine de sahiptir. Kalam ilminin alanı olduğu kadar edebiyatında konusu olan bu eser, yazıldığı dönem toplumunun inanç yapısını göstermesi ve toplumumuzun geçmişte itikadi konulara nasıl baktığını ortaya koymasından önemlidir. Bu çalışmada; mensur olarak yazılmış Risâle-i Mecidiyye adlı akâ'id risâlesi tanıtılarak eserin muhtevası ve yazar hakkında ayrıntılı bilgi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akâ'id, Risâle-i Mecidiyye, Şeyh Muhammed Hâmid Efendi, mensur, 19. yüzyıl

SHAYKH MUHAMMAD HAMID'S PROSE AKAİD-NAMA: RISÂLE-I MECIDIYYE

ABSTRACT

There are many religious, moral and literary works in Turkish literature. Some of these works have managed to carry themselves into the future, while others have not survived to the present day. One of the works we have access to today is a religious treatise on aqâ'id (principles of faith and belief) written under the title Risâle-i Mecidiyye. Risâle-i Mecidiyye is an aqâ'id treatise written in prose by Shaykh Muhammad Hâmid Efendi (d.1854) in the 19th century. There are a few verse pieces in the work in accordance with the flow of the subject.

This work is located in the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives, in the İrade-Meclis-i Vâlâ section numbered 171-5080. The work consists of 21 pages and is written in talik script. The work consists of a total of three chapters after the introduction. The work ends with a conclusion. In general, various topics about faith are included in each chapter. In addition, it is also possible to find the author's five-back ceddinî, the name of the work and the reason why the work was compiled in this work. In addition to giving information and examples about the religious issues he has explained, the author has also put forward the sectarian views that oppose them. It is seen that the author is well versed in various branches of science and was influenced by many poets. The work also has a comprehensive treasury of words related to faith, aqâ'id and belief. This work, which is the subject of literature as well as the field of theology, is important in terms of showing the belief structure of the society of the period in which it was written and revealing how our society viewed the issues of faith in the past. In this study; Risâle-i Mecidiyye, which was written in prose, was introduced and detailed information about the content of the work and the author was tried to be revealed.

Keywords: Aka'id, Risâle-i Mecidiyye, Shaykh Muhammad Hâmid Efendi, prose, 19th century

GİRİŞ

İslam dinindeki inanç sistemini daha iyi anlayabilmesi için Kur'an ve hadis tercümelerinin yanında dinî bilgilerin anlatıldığı çeşitli eserler de ortaya konmuştur. Bu eserlerden biri de hiç şüphesiz akâ'id-nâmelerdir.

Bağ, bağlanma, sözleşme, akd etme manasındaki "akd" kelimesinden türetilmiş olan akâ'id; inanılması zorunlu olan hükümler, İslam dininin temel kâ'ideleri anlamına gelmektedir (Kılavuz, 1989: 212). İslam dininin temel kurallarından bahseden ilme de akâ'id ilmi denilmektedir. Akâ'id ilmi; Allah'ın varlığını ve birliğini, ahiretle ilgili konuları, melekleri, peygamberleri, kitapları, kader ve kazayı aynı zamanda imana dair konuları ele alan ve bunlara cevaplar üretmeyi konu edinen bir inanç sistemidir.

Akâ'id, Türk edebiyatı içerisinde kendisine yer bulabilmiş konuların başında gelmektedir. Edebiyatımızda akâ'id-nâme olarak adlandırılan bu tür, iman esaslarından bahsetmesi hasebiyle diğer türlerden farklılık göstermektedir. Akılda kalıcılığı sağlama, kolay ezberleme gibi yaygın olarak yazılmış olan manzum akâ'id-nâmelerin yanında mensur olarak yazılmış akâ'id-nâmeler ve risâleler de bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan Risâle-i Mecidiyye, 19. yüzyılda Şeyh Muhammed Hâmid tarafından yazılmış mensur bir akâ'id risâlesidir. Hâmid Efendi'nin bu risâlesi toplam üç babdan oluşmakta ve her babda çeşitli konular üzerinde durulmaktadır. Hâmid Efendi birinci babda; imanın ne olduğundan, imanın çeşitlerinden, insanın nasıl mümin olup olmadığı gibi konulardan bahsederek bunları açıklamakta ve bunları örneklendirerek kaynak göstermektedir. İkinci babda ise; imanın iki kısımdan ibaret olduğu bunların kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğunu anlatır. Bir kimse ameli terk eylese o kimsenin imanının eksik olacağını yine kaynaklar göstererek açıklamaktadır. Son babda ise; kalbinde bir hardal tanesi kadar iman bulunan kimsenin cehenneme girmeyeceği vurgulanmaktadır. Yazar, bir hadis-i şerif üzerine açıklamalarda bulunmakta ve hadiste yer alan bazı kelimeleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu üç babda ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1) Şeyh Muhammed Hâmid'in Hayatı

Muhammed Hâmid Efendi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Hâmid Efendi, I. Abdülhamit (ö.1789), III. Selim (ö.1807), IV. Mustafa (ö.1808), II. Mahmut (ö.1839), Abdülmecit (ö.1861)'in padişahlık dönemlerine şahit olmuştur. Şeyh, Vâ'izzâde, Seyyid, Müderris, Ulemâ, Âlim,

Mu‘allim-i şehîr, Nakîbü’l-eşrâf, Mütebahhir ve Karsî olarak anılmıştır. Karşlıların kendisine bilgin ve yaşlı olmasından dolayı “Büyük Hâmid” dedikleri görülmektedir (Kırzioğlu, 1987: 12). Şiirlerinde “Hâmid ve Hâmidî” mahlasını kullanmayı tercih etmiştir.

Firâkuñ çünki oldı çârdeh mäh

Hiläle döndi **Hâmid** âh eyväh

Fahrettin Kırzioğlu (1964: 3) Hâmid Efendi’nin, 1193/1779 tarihinde dünyaya geldiği ifade etmiştir. Bu tarihin doğru olmadığı, yazarın gerçek doğum tarihinin yazmış olduğu bir kıtasından hareketle (1846/47-70)=1776/77 olduğu tespit edilmiştir.

Bu yaşı yitmişinde za‘f [u] pîrî

Gidüp geldi dizine kuvvetu’llâh (1264/1846-47)

Hâmid Efendi; eserinde (Risâle-i Mecidiyye) beş-arka atasına kadar taallukatını sıralamaktadır. Sarı Vâ‘iz olarak bilinen Ya‘küb Efendi’nin soyundan geldiği ve dedesinin Seyyid Ahmed Efendi, babasının ise Zeyne’l-‘âbidîn Efendi olduğu anlaşılmıştır.

Bu ‘abd-i pür-faķîr-i pür-taķşîr Vâ‘iz-zâde-i Erzurüm Karşî es-Seyyid Muhammed Hâmid bin Hasan Efendi İbni Zeyne’l-‘Âbidîn Efendi ibni Ahmed Efendi ibni Ya‘küb Efendi el-meşhûr be-Şarı Vâ‘iz ibni Ahmed Efendi el-hâcî Bâlî.

Hâmid Efendi, “Va‘iz-zâde” olarak adlandırılan bir aileye mensuptur. Vâ‘iz-zâde ailesi, Karstaki aileler içerisinde mühim bir yere sahiptir ve 1579 yılından itibaren Karstaki Vâ‘iz-zâde Câmî’inde ilim yaymakla meşguldür (Tozlu, 1994: 57). Yazar, sürekli göç etmelerinden dolayı bu ocağa özlem duymuştur.

Sâyeñde şilâ yollarına düşdi konağum

Yandı yine himmetle bu **Va‘zoğlu ocağı**

Hâmid Efendi’nin babasından kalma evlâdiyelik vakıfla idare ettikleri Vâ‘iz-zâde Câmî’ adında bir câmî’ bulunmaktadır (Kırzioğlu, 1987: 20). Hâmid Efendi’nin bu câmî’ için berât aldığı aşağıdaki târîh manzumesinde belirtilmektedir:

Berât-ı câmî’-i Hâmid gelince

Niyâzum aña târîhdi çerâğum (1258/1842-43) (Kt. 99/2)

Ahıska'nın, Çıldır Eyaletine (Kars'a) bağlı olması sebebiyle, yazar "Karslı" olarak tanınmıştır. Yazar, şiirlerinde kendisinden "Hâmid-i Karsî" olarak bahsetmiştir (Fidan, 2021: 11). Yazarın asıl doğum yerinin Kars değil Ahıska olduğu kıtasında görülmektedir.

Mevlidüm Ahışhadur muhliş muhâcir 'arîfüm

Meskenüm Karş oldı âhîr baña toprağı naşîb

Hâmid Efendi'nin iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. Hâmid Efendi, bütün tahsilini Kars'ta yapmış; İsmail Konevi'den (ö.1781), Kars Müftüsü Hacı İsmail Tilmîzi (ö.?) ve Mustafa Mecdi Sarrac-zâde Efendi'den (ö.1797-98) ders almıştır (Kırzioğlu, 1987: 11). Erzurum'da h.1236/1821 yılında şehit edilen meşhur Müfti Sarraf-zâde Salih Efendi'den (ö.1820) de icazet almıştır (Aksoy, 1940: 10). Hâmid Efendi, Karşlılardan Süleyman Şâdi (ö.1900) ve Küçük Ahmed Efendi (ö.1887) gibi ünlü şairlerin hocalıklarını yapmıştır (Kırzioğlu, 1987: 12). Vatan şairi Namık Kemal'in (ö.1888) eğitim hayatında büyük tesirleri olmuştur. Onun; tasavvufa aşinalık kazanması, şiir merakının uyanması ve milli duyguların ön plana çıkmasında rehber olmuştur.

Hâmid Efendi'nin, Hasan ve Hüseyin adında iki kardeşinin olduğu ifade edilmektedir (Kırzioğlu, 1987: 8). Hâmid Efendi, "Kâmil" adında bir evladının ve bir de torununun olduğunu dile getirmektedir.

Kâmilümden soñra âğüşumda qaldı bir hafîd

Ol da dünyâdan ki gitdi tâğ-ı 'arşa yitdi âh

Cevher-i harf-ile levh-i sinede târîhîni

Yazdı Hâmid gitdi dostum yâdgârum gitdi âh

Şeyh Hâmid Efendi'nin, Osmanlı Müellifleri'nde 1291/1874 tarihinde vefat ettiği yer almaktadır. Bu tarihin yanlış olduğunu, Hâmid Efendi'nin 1270/1854 yılında vefât ettiğini Ardahanlı Ahmet Dursun Nâtikî (ö.1863), Hâmid Efendi'nin ölümü üzerine düşürmüş olduğu tarih manzumesinde belirtmektedir.

Hâmid Efendi fevtine 'âlem bütün maḥzûn olup

Karş ehli vâveylâ diyüp ders içre gitdi kâmla

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 1019-1044

Nādin ‘alā cebbi’s-semā bi’l-cevher-i tārīḫ-i tām

Ā Hāmīd-i mekkin ile’l-‘arşin ‘azīm-i salimā² (1270/1854)

2) Eserleri

Hâmîd Efendi’nin şu ana kadar tespit edilebilen iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi çalışmamızın konusu olan “Risâle-i Mecidiyye” adlı eser, diğeri ise *Divanı*’dır. Divanı üzerine tarafımızdan “Hâmîd Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin) Şeyh Muhammed Hâmîd” isimli bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bursalı Mehmed Tahir (1972: 332) yazarın divanının dışında *Abese Tefsiri* ve *İzhâr Şerhi* adlı iki eserinin varlığından söz etmektedir. Bu iki esere ise henüz ulaşamamıştır.

2.1) Risâle-i Mecidiyye³

Eser, 19. yüzyılda kaleme alınmıştır. Telif tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yazar, sultanı methettiği mukaddime bölümünde padişah Abdülmecîd’in (1839-1861) ismini zikretmektedir. Bu da bize eserin 1839 yılından sonra yazılmış olabileceğini göstermektedir. Hâmîd Efendi’nin bu eseri, “Risâle-i Mecidiyye” adıyla te’lif edilmiş akâ’ide dâir Türkçe bir yapıttır. Eser 21 varak olup talik yazıyla kaleme alınmıştır. Bu eser, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer almaktadır. Risâlenin mukaddimesinden sonra üç babdan oluşan bir eser bizi karşılamaktadır. Mukaddime bölümünde yazar kendi ve eserin adını, beş-arka ceddinî sıralayarak bize kıymetli bilgiler

² Cevheri tam tarih ile semaya seslendi. Arşû’l Azîm’e sâlimen yerleşen Hâmîd midir? (Son mısranın noktalı harflerinin ebced değeri toplamı h.1270 çıkıyor).

³ Tespit edilen bu eser sayesinde edebiyatımız içerisindeki bir karışıklık ortadan kaldırılmıştır. Bu karmaşanın sebebi ise bir şairin farklı iki şair olarak gösterilmesidir. Şeyh Muhammed Hâmîd Efendi (ö.1854) ile Seyyid Mehmed Hâmîd Efendi’nin (ö.?) aslında aynı kişi oldukları tespit edilmiştir. Tuhfe-i Naili’de (2001: 185) ve Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde (1978: 86) ise bu kişiler farklı iki şair olarak yer almıştır. Bu iki kaynağında, şair hakkında bilgi için Esad Efendi Tezkiresi’nden faydalandığı görülmektedir. Esad Efendi Tezkiresi’nde (2001: 110) yer alan şair ile tespit ettiğimiz eserin (Risâle) şairi hakkındaki bilgiler uyusmaktadır. Aynı zamanda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde* bu Risâlenin Kars Uleması’ndan Hâmîd Efendi tarafından yazıldığını görmekteyiz. Bu da bize Seyyid Mehmed Hâmîd’in aslında Şeyh Muhammed Hâmîd olduğunu gösteren güçlü bir delildir. Şairlerin isimlerinin aynı olması, Karşlı olmaları, Vâiz-zâde soyundan gelmeleri, doğum tarihlerinin aynı olması, aynı kişilerden icazet almaları, görev için aynı şehirlerde bulunmaları şairlerin aynı olduğunu gösteren çeşitli delillerdendir.

*Akaide dair bir eser telif eden Kars Ulemasından Hâmîd Efendi’ye atıf verilmesi hususunda Maliye nazırına buyruldu ve Kars kaymakamına şukka BOA, A}MKT. MVL, G. 28, S. 80. Kars Ulemasından Hâmîd Efendi’nin telif eylediği kitabın takdimine dair, BOA, İ..MVL, G. 171, S. 5080. Kars Ulemasından Hâmîd Efendi, iman konusunda Mecidiyye adlı bir risale yazdığından ödüllendirilmesi BOA, MVL, G. 232, S. 19.

vermektedir. Ayrıca eseri neden yazdığını (sebeb-i telif) açıklamaktadır. Bu eseri yaşlılık zamanında telif ettiğini de vurgulamaktadır. Eser hatime bölümüyle sona ermektedir.

Yer Bilgisi: 171-5080 **Kurum:** İrade-Meclis-i Vâlâ **Belge Tarihi:** H. 30-07-1266 **Belge Özeti:** Kars Ulemâsından Hâmîd Efendi'nin telif eylediği kitabın takdimine dair

3) Hâmîd Efendi'nin Risâlesi'nde Geçen Şahsiyetler ve Eserleri

Türk edebiyatı içerisinde şairler kendinden önceki ya da çağdaşı olduğu şairlerden etkilenmiştir. Hâmîd Efendi'nin hem İran edebiyatı hem de Arap edebiyatı sahasında birçok şairden haberdâr olduğu görülmektedir. Bu şairler; fıkıh, kelam, hadis, şerh gibi İslami ilimlerde eserler vermişlerdir. Hâmîd Efendi'nin ise bu ilimlere ilgi duyduğu yazmış olduğu risâlede görülmektedir. Aşağıda Hâmîd Efendi'nin eserini yazarken etkilenmiş olduğu kişiler ve faydalandığı eserler yer almaktadır.

Alî el-Kârî(ö. 1014/1605): *Şifâ-yı Şerîf Şerhi*

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî(ö. 1095/1684): *Külliyât-ı Ebi'l-Bekâ*

Fahrü'lislâm el-Pezdevî(ö. 482/1089): *Keşfü'l-Esrâr*

İmâm Begavî(ö. 516/1122): *Me'âlimü't-Tenzil*

Ahmed Kâdızâde(ö. 988/1580): *Birgivi Vasiyetnamesi Kâdızâde Şerhi*

İmâm Gazâlî(ö. 505/1111): *Mişkâtü'l-Envâr*

İmâm Kastalânî(ö. 923/1517): *Buhârî-i Şerîf Şerhi*

İmâm Nevevî(ö. 676/1277): *Hadîs-i Erba'în Şerhi Fethü'l-Mu'în*

Muhammed Abdürraûf Münâvî(ö. 1031/1622): *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Cami'u's-Sağîr*

Muhammed b. Ebû Bekir(ö. 573/1177): *Şir'atü'l-İslâm*

Nizâmeddin en-Nisâbûri(ö. 730/1329?): *Tefsîr-i Garâ'ibü'l-Kur'ân*

Nizâmî-i Gencevî(ö. 611/1214?): *Mahzenü'l-Esrâr*

Râgıb el-İsfahânî(ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği): *Tefsîr-i Râgıb-ı İsfahânî*

Sa'di-i Şirâzî(ö. 691/1292): *Gülistân*

Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Ka'b (ö. 319/931)

4) Dil ve Üslup Hususiyetleri

Müellif, belirli yerlerde sanatlı bir dil kullanmış olsa da genel anlamda didaktik ağırlıklı bir metin olması sebebiyle açık ve anlaşılır bir üsluba sahiptir.

Bir kimse mü'min olan altı şey ki Cenâb-ı Mevlâ ve melekler ve kitâblar ve peygamberler ve kıyâmet günü ve hayr u şer Cenâb-ı Hâzret-i Hâlik'ün taqdîr ve dilemesi ve yaratmasıyla olduğunu kalbiyle taşdikinden sonra lisânıyla ikrâr eylemese ol kimse 'inde'l-Mevlâ mü'mindür.

Bazı kelimelerin hem Türkçe hem de Farsça anlamları verilmiş olup dinî kavramların birçoğu da açıklanmıştır.

Türki'de taşdik "inanmak" ve Farsî'de "gireviden" ve "bâver dâşten" ile ta'bîr olunur bu taşdik 'ilmden bir kısmdur ki taşavvura muķâbildür.

Müellif konulara açıklık getirirken ayet, hadis ve Arapça ibarelerden yararlanmıştır.

inna'llâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-ihsâni (Ayet)

lâ-yedhulü'l cenneti min-kâne fi-kalbihî mişķâle zerretin min-kibri (Hadis)

Bazen de konunun akışına uygun beyitleri metin içerisinde kullanmayı tercih etmiştir. Bu beyitlerin bir kısmı Arapça ve Farsça bir kısmı da Türkçe olarak yazılmıştır. Aynı zamanda müellifin her üç dile de hâkim olduğunun bir göstergesi niteliğindedir.

Kebâ'ir 'abd[i] imândan çıkarmaz

Bu hükme i'tizal-i Ka'b uymaz (vr. 6b)

Üslubunu kalıcı hale getirmek ve ilgi çekmesini sağlamak amacıyla çeşitli edebî sanatlara da başvurduğunu görmek mümkündür.

Zirâ kudreti var iken ikrârdan imtinâ'î taşdikini [6b] ibtâl itdi. İmânı küfre tebdil oldu. Bi'l-ihtiyâr puta secde iden âdem gibi oldu. (Teşbih)

Hz. Süleyman ve karınca hikâyesine telmihte bulunmaktadır.

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 1019-1044

Pây-ı melâhî pîş-i Süleymân borden

‘Aybest veliken hünereş ez-mürî (vr. 3a)

Hâmid Efendi, nesrin önemli bir parçası olan seciyi kullanmayı ihmal etmemiştir. Lügatte, güvercin ve kumru benzeri kuşların nağmelerini tekrarlamak suretiyle ötmelerine seci denir (Tahirü'l Mevlevî, 1994: 131). Ahmet Cevdet Paşa ise seciyi, nesrin kafiyesi (1905: 159) olarak tanımlamaktadır. Türk edebiyatında ise seci, söze güzellik ve süs kattığı için güzel sanatlardan kabul edilmiştir. Daha çok atasözleri ve vecizelerde, dua metinlerinde, dîvân dibacelerinde ve tezkirelerde sıkça kullanılmıştır. Risâle-i Mecidiyye'nin dibace bölümünde yer alan seci türleri tespit edilmiş ve örnekleriyle birlikte aşağıda verilmiştir:

Murassa Seci

Seci bulunan kelimelerin; ses, vezin ve harf yönünden aynı olduğu seci türüdür.

işbu Risâle-i Mecidiyye cem' ü te'lîfine **ibtidâr** ve pâye-i serîr-i şevket-
maşîr-i hazret-i tâcdâriye taqdim'e **ictisâr** olınabildi.

Mutarraf Seci

Secili kelimelerin revî harflerinin aynı olduğu, vezin ve harf eşitliğinin aranmadığı seci türüdür.

beste-i şîrâze-i iltiyâm olup pençe-i şîr müy-î âhüya **şâne** ve çengâl-bâz
günçişki-i nâ-tüvâna **âşiyâne** olmak

Mütevâzîn Seci

Seciyi oluşturan kelimeler arasında sadece vezin birliğinin bulunduğu seci türüdür.

İmân-ı enbiyâ hazretleri **maqbûl**dür ve İmân-ı melâ'ik **maqbû**'dur ve İmân-ı
mübtedi'în **mevkûf**dur ve İmân-ı münâfıkîn **[11b]merdüd**dur.

5) İçerik

5.1) Mukaddime

Eserin mukaddime bölümü Genceli Nizami'nin kaleme aldığı Mahzenü'l-Esrar adlı mesnevinin ilkbeyti ile başlamaktadır:

Bismi'l-lâhi'r-Raḥmani'r-Raḥîm

Hest kilid-i der-i genc-i Ḥakîm (vr. 1a)

Risâle; hutbetü'l kitab(besmele, hamdele, salvele) bölümüyle devam etmektedir:

El-ḥamdü li'llâhi'l-lezî lâ-yahfâ 'aleyhi şey'un min-miškâle zerratin fi's-semâvâti ve'l-arzın ve enâm taşdıķan ḥâşşâ min kemâli keremihi fi-ķulûbi'l-mü'minîne ve'l-müslimîn ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ-Resûlihî Muḥammedini'l-lezî ba'sül-izhârü'l-şerî'ati ve'd-dîn ve 'alâ-âlihî ve aşḥâbihî ve etbâ'ihî ellezînehum nücümü'l-ihtidâ ve'l-yakîn

Ammâ ba'd ifadesiyle asıl bölüme giriş yapılmaktadır. Bu bölümde yazar, kendi adıyla birlikte beş-arka ceddine kadar olan soykütüğünü ortaya koymaktadır:

[1b] *Ammâ ba'd* bu 'abd-i pür-fakîr-i pür-takşîr Vâ'iz-zâde-i Erzurüm Karşî es-Seyyid Muḥammed Ḥâmid bin Ḥasan Efendi İbni Zeyne'l-Âbidîn Efendi İbni Aḥmed Efendi İbni Ya'ķûb Efendi el-meşhûr be-Şarı Vâ'iz İbni Aḥmed Efendi el-ḥacî Bâlî.

Dönemin padişahı olan Sultan Abdülmecid'e övgülerde bulunmaktadır:

Şevketlü, ḳudretlü, mehâbetlü, merḥametlü veliyyü'n-ni'am u enâm sebeb-i emn ü râḥat-ı ḥâş u 'âm ḥâmî-i bilâd-ı ehli'l-İmân[2a]mâḥî-i aşârü'z-zulm ve't-ṭuġyânel-mümessel naķzi inna'llâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-iḥsâni ve hüve's-sulṭân 'Abdü'l-Mecîd Ḥân İbnü's-sulṭânü'l-ġâzî Maḥmûd Ḥân İbnü's-sulṭânü'l-ġâzî 'Abdü'l-Ḥamîd Ḥân

Mukaddime bölümünde eserin adı zikredilmektedir:

işbu Risâle-i Mecidiyye cem' ü te'lifine ibtidâr...

Eserin neden yazıldığı (sebeb-i telif) açıklanmaktadır. Sebeb-i telif kısmını, Sadi Şirazi'nin "Gülistan" adlı eserinin dibace bölümünde yer alan üç beyti ile açıklamaktadır:

Be-mâned sâlhâ İn cem' ü tertîb

Zi-men her zerre hâk üftâde câ'î

Ġaraż naqşest k'ez-men bâz mâned

Ki hestî rā-nemî bînem beġā'î

Meger şâhib-dilî rûzî be-raġmet

Koned der kâr-ı İn Hâmîd du'â'î (vr. 3a)

Mukaddimeninin sonunda, bu risâlenin üçler himmetiyle ve üç babın da yaşlılık zamanında yazıldığını dile getirmekte aynı zamanda Hz. Süleyman ve karınca hikâyesine telmih yaparak mukaddimeyi bitirmektedir:

Bu risâle-i şerîfe üçler himmetiyle üç bâbı müştamil olması hengâm-ı pîrîde ihtiyâr olındı.

Pây-ı melahî pîş-i Süleymân borden

'Aybest veliken hünereş ez-mürî (vr. 3a)

5.2) Birinci Bâb

Bu babda hakiki imanın sözlükte tasdik anlamına geldiğini, haber verenin hükmüne boyun eğip onu kabul etmek olduğu söylenmektedir. Tasdikın, Türkçe'de ve Farsça'da çeşitli anlamlara geldiği, tasdikın ilimden bir kısım olduğu ve tasavvura karşılık geldiği vurgulanmaktadır. Külliyat-ı Ebi'l-beka'da yazılana göre ise tasdikın ilimden bir kısım olmadığı yönündedir:

İmân lûgatde "taşdıkdür" ya'nî muġbirüñ hükmüne münġâd olup ġabûl itmekdür ve muġbir-i şâdıġ ġılup bi'l-iġtiyâr şıdġa nisbet itmekdür. Zîrâ me'mûrîne olan taşdıġ fi'l-i ihtiyâridür Türki'de taşdıġ "inanmaġ" ve Farsî'de "gireviden" ve "bâver dâşten" ile ta'bîr olunur bu taşdıġ ilimden bir kısmdur ki taşavvura muġâbildür. Ammâ Külliyât-ı Ebi'l-Beġâ'da bulınan buña muġâlifdür.

Şafii İmam Begavi Mealimü't-tenzili'nde; dünyada imanı fitriyeye itibarın olmadığı, değerli olanın şer'i iman olduğu yazar. Ali el-Kari ise şer'i imanın peygamber efendimizin dininden olduğu açıkça ve delilsiz olarak bildirildiğini ve şer'i imanın ancak kalbiyle tasdik edilebileceğini ve bu tasdikın de özel olduğunu açıklar:

Şâfi'î'den İmâm Beġavî [4a] 'aleyhi raġmetü'l ġavî tefsîr-i Me'âlimü't Tenzîl'de yazar. Ahġâm-ı dünyâda İmân-ı fitrîye i'tibâr yoġdur. Ancaġ

mu'teber olan İmān-ı şer'İdür. İmām Nevevī 'aleyhi rahmeti'l mülki'l-bārī hazretlerinüñ Hadīs-i Erba'in Şerhi Fetḥü'l-Mu'in'de 'Alī el-Ḳārī yazar. İmān-ı şer'ī ol şeyler ki Ḥazret-i Peygamber 'aleyhi's-selāmuñ dīninden oldığı bi'lbedāhe ya'nī istidlālsüz ma'lūm oldu. Namāzuñ vücūbı gibi 'ākıla bālīg olan kimse ol şeyleri ancak ḳalbiyle taşdıḳ itmekdür ki taşdıḳ-i ḥaşdur.

Bir kimsenin imanın şartlarını Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla olduğunu kalbiyle tasdik ettikten sonra diliyle ikrar etmese o kimse Allah'ın katında mümindür. Bir kimse de bu altı şeyi (imanın şartı) diliyle ikrar edip kalbiyle tasdik etmezse dünyada mümindür ama Allah'ın katında mümin değildir. Ali el-Kari Hadis-i Erba'in Şerhi'nde, bir kimse kudreti varken kalbiyle iman edip diliyle ikrar etmekten çekinirse ebedi cehennemde kalacağını söylemektedir. İmanını küfre değişmiş gibi olur. Puta secde eden adam gibi olmuştur:

Bir kimse mü'min olan altı şey ki Cenāb-ı Mevlā ve melekler ve kitāblar ve peygamberler ve kıyāmet günü ve ḥayr u şer Cenāb-ı Ḥazret-i Ḥālīḳ'uñ taḳdīr ve dilemesi ve yaratmasıyla olduğunu ḳalbiyle taşdıḳinden sonra lisāniyle ikrār eylemese ol kimse 'inde'l-Mevlā mü'mindür. Her [6a] kaçan ol kimse aḥkām-ı dünyāda mü'min oldıysa da ve bir kimse bu altı şey'i lisāniyle ikrārından sonra ḳalbiyle taşdıḳ itmez ise ol kimse aḥkām-ı dünyāda mü'mindür. Ammā 'inde'l-Mevlā mü'min değildir. Mezbūr Ḥadīs-i Erba'in Şerhi'nde 'Alī el-Ḳārī 'aleyhi rahmeti'l-bārī yazar. Bir kimse ḳalbiyle İmān idüp ḳudreti var iken lisāniyle daḥı ikrār eylemez ise ya'nī ikrārı taleb olduğda ḳudreti var iken ikrārdan bi'l-iḥtiyār imtinā' eylese ol kimse cehennemde ebedī ḳalır. Zīrā ḳudreti var iken ikrārdan imtinā'ī taşdıḳini [6b] ibtāl itdi. İmānı küfre tebdil oldu. Bi'l-iḥtiyār puta secde iden ādem gibi oldu.

Kalbiyle tasdik eden biri dilsiz olup diliyle de ikrar edemese bile o kimse fikir birliğince mümindür. Kalbin gerek ihtiyari gerekse zorunlu durumlarda susma ihtimali yoktur. Amma dilin susma ihtimali vardır. Zor durumda olduğu gibi gaflet uykusunda, delilik durumunda ve ölümdede dahi kalbin tasdik bakidir:

Bir kimse ḳalbiyle taşdıḳ idüp lisāniyle daḥı ikrār kaçd idüp meşelā dilsüzlük ikrārdan men' eylese ol kimse bi'l-icmā' mü'mindür. Taşdıḳ-i ḥaşş-ı ḳalbīnüñ [7b] gerek iḥtiyār ve gerek ıztırār ḥāllerinde suḳūt iḥtimāli yoḳdur. Ammā ikrāruñ bi'l-lisānuñ gāḥī suḳūḫa iḥtimāli vardır. Ḥālet-i ikrāhdā oldığı gibi ḥālet-i nevm ü gaflet ve iḡmā vü cünün ve mevtdede taşdıḳ ḳalbede bāḳıdır.

5.3) İkinci Bâb

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 1019-1044

İmanın iki kısımdan oluştuğu bunun kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğunu dile getirmiştir. Kalbin özel tasdikinin ise en temel şart olduğu vurgulanmıştır. Hakiki imanın kalbin özel tasdiki olduğundan İmâm-ı A'zam hazretlerine göre ameller, taatlar imana dâhil değildir ve ondan bir parça değildirler. Mutlak olan imanın gerçek iman olduğu ve sahibini ateşe girmekten men edeceğini söyler:

Külliyât-ı Ebi'l-Beķā ve Mişkâtü'l-Envâr'da yazar İmâm-ı A'zam rahimehu'llâhi te'âlâ ve rağıye 'anhu ve nafa'nâ [8a] bi-şefâ'atihî hazretlerinüñ 'indinde İmân şünâ'idür. Ya'nî kalb ile taşdıķ ve lisân ile ikrârdur. Ammâ taşdıķ-i hâşş-ı kalbî rükn-i a'zamdur. İkrâr-ı bi'l-lisân taşdıķ-i ma'hüd üzerine delil gibidür. Haķıķat-i İmân ancak taşdıķ-i hâşş-ı kalbî olduğundan A'zam hazretlerine göre a'mâl u tã'ât İmâna dâhil degüldür ve cüz'î degüldür. Gerek muṭlaķ olan İmân ve gerek İmândan muṭlaķ olan olsun, muṭlaķ olan İmân ki kâmil olan İmândur. Şâhibini nâra duḫülden men' ider.

Kişide kalbin özel tasdiki ortaya çıktıktan sonra vefat etse, mesela kuşluktan önce iman idüp öğleden önce de vefat ederse o kimse mümindür ve cennet ehlidir. Kalbinde özel bir inanması olan kişi gerek insanlık asaletiyle günah işlesin gerekse ibadetlerini yapmadan o tarafa gitsin farzları ve vacibleri inkâr etmeksizin o kimse mümin ve cennet ehlidir. Fakat günah işlediği için fasık ve zalime azap haktır:

Bir kimsede taşdıķ-i hâşş-ı kalbî hâşıl olup teklif-i 'amel-i eḫaķ olmadan vefât eylese, meşelâ kuşlukdan evvel İmân idüp zevâlden evvel vefât eylese ol kimse bi'l-icmâ' mü'mindür ve ehl-i cennetdür ve kalbinde taşdıķ-i hâşş olan kimse gerek a'mâl u tã'ât götürsin ve gerek beşeriyet hasebiyle ma'şiyet işlesin farzları ve vacibleri inkâr itmeksüzün ol kimse mü'min ü ehl-i cennetdür. Lakin ma'şiyet [9a] işlediği için fâsık u zâlim ve 'azab eyleme müstaḫķdur.

İmâm Şafii'ye göre iman üç kısımdır: Dil ile ikrar, kalp ile tasdik, dilin söylediği ve kalbin kabul ettiğinin hayata geçirilmesidir. Dil ve kalbten murad yasaklanmış şeylerden sakınmaktır:

İmâm Şâfi'î rahimehul'llâhi te'âlâ ve nafa'nâ bi-şefâ'atihî hazretlerinüñ 'indinde İmân şülâş'idür. Taşdıķ-i bi'l-cinân [9b] u ikrâr-ı bi'l-lisân u 'amel-i bi'l-erkândur. 'Amel-i bi'l-erkân ile murâd evâmire imtişâl nevâhiden ictinâbdur

Bir kimse iman artar veya azalır derse küfre girmiş olur. İslam akâ'id-i ve şeriyye hükümleri artar veya eksilir demek şeriat-ı Muhammediyye'yi değiştirmek demektir. O kişi bunları söylediğinde kâfir olur. İslam âlimlerinden bazıları imanın ziyade ve noksanlarıyla kaillerdir:

Bir kimse İmān artar [10b] ve eksilür dise küfrdür dimişler. Birgivnüñ añladığı oldur ki mü'min mümenün bih olan aḥkām-ı şer'iyye vü sâ'ir-i mesâ'il-i dīniye i'tibārıyla artar veya eksilür dise küfrdür. Zīrā aḥkām-ı şer'iyye ve 'aḳā'id-i islāmiyye artar ve eksilür dimek şer'at-ı Muhammediyye nesh ve tebdil olur dimekdür. Anuñcün kâfir olur. El-'iyāzu bi'llāhi te'ālā. Ammā nefs-i imān kuvvet ü za'f tārīkiyle ziyāde vü noḳşān kabül ider, dise kâfir olmaz. Zīrā müctehidinden çok kimse imānuñ ziyāde vü noḳşānıyla ḳā'illerdür.

Avam müminlerin (alt tabaka) imanını kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Havas müminlerin (orta tabaka) imanını ise dünyada nefsi bırakıp ahiret yoluna girerek Mevla ile kalp huzurunda birlikte olmaktır. Havvasü'l-havas müminlerin (üst tabaka) imanını ise halktan fena-fillah'a dönüp sözünü Allah ile birlikte söylemektir:

'Avām-ı mü'minīnün İmānı taşdıḳ-i bi'l-cinān ve iḳrār-ı bi'l-lisāndur havāş-ı mü'minīnün İmānı dünyādan nefsi uşanup ve tārīḳ-i āhirete sülük idüp ve mekāndan münezzeh olan Mevlā ile ḳalb-i ḥuzūrda olmaḳdur ve havāşşü'l-havāşş-ı mü'minīnün İmānı tāt-ı Mevlā'da zāhir ü bātını mülāzım olup ve ḥalkdan fenā fi'llāha rücū' idüp ve sözünü beḳā fi'llāhda ḳılmaḳdur.

Bir mümin imanda devamlılığı niyet etmeyip bir süreden sonra kâfir olmayı dilerse hemen kâfir olur. Kalp ile tasdiki ve dil ile ikrarı ortadan kalkıp imanını geçersiz olur hatta küfür hükmüyle kâfir olur:

Ḥattā bir mü'min İmānda devām u şābit niyyet itmeyüp bir müddetden şoñra [13a] kâfir olmaḳ murād itse hemān fi'l-ḥāl kâfir olur. Taşdıḳ ü iḳrārı laḡv olup İmānı bātıl olur ve küfr hükmüyle kâfir olur.

5.4) Üçüncü Bâb

Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifde şöyle buyurmuştur: Bir kişinin kalbinde hardal tanesi kadar imanın olması onu cehennemden men eder. Eğer Allah'tan bir mağfiret ve şefaata gelmezse günahı miktarı kadar cehennemde yanıp daha sonra Allah'ın izniyle cennete girer:

âhîr zamân peygamberi Faḥrû'l-Enâm 'aleyhi's-şalâtu [14b] ve's-selâm ḥazretleri bir ḥadîş-i şerîfde buyurdılar ki *lâ-yedḥulu'n-nâra eḥadu fî-ḳalbihî mişkâlu cenneti min-ḥardalin min-îmanin* ya'nî ḳalbinde îmandan ḥardaldan bir dâne vezn ü miḳdârı olanlardan hiçbir kimse duḥûl-ı ḥulûd ile nâra dâḥîl olmaz. Haḳ Te'âlâ'dan maḡfîret ü şefâ'atlerden bir şefâ'at irişmediyse cehennemde üst ḫabaḳada günâhı miḳdârı yanup şoñra bi-izni'l-Vehḫâb ḫıḳup cennete girse gerekdür.

İman ile marifet geniştir diğêr mücessem şeyler gibi miḳdarıyla bilinmezler. Özellikleri itibariyle birbirinden farklıdır. İmam Kastalani, manevi huzurda kulun geniş olan ameli kendi miḳdarında bir cisim ile tartılır veya amel sahibiyle birlikte tartılacağını söyler. Hayr ve şer' ameller terazinin iki gözünde beyaz ve kara cevher olmak üzere tartılır:

Şifâ-yı Şerîf Şerḫi'nde 'Alî elḲârî 'aleyhi rahmeti'l-bârî ḫazretleri yazar, İmân u ma'rîfet 'arzdurlar sâ'ir mücessem şeyler gibi miḳdâr ile bilinmezler. Lakin keyfiyyet i'tibârıyla muhteliflerdür. Buḫârî-i Şerîf Şerḫi'nde İmâm Ḳaşḫalânî 'aleyhi rahmeti'l-bârî ḫazretleri buyurur ki ḫuzûr-ı ma'nevîde ḳûluñ 'arz olan 'ameli kendü miḳdârında bir cism ḳılunup şoñra vezn olunur. Yahûd 'amel şâhibiyle ber-â-ber olup vezn olunur. Şoñra ḫayr 'ameller [15b] terâzünüñ bir gözünde beyâz ve parlayıcı cevher ve şer 'amel terâzünüñ diğêr gözünde ḳarañu ḳara cevher ḳılunup vezn olunurlar.

Hardal tanesinin ne olduğunu da açıklamaktadır:

Ḥabbetin min-ḥardalin ile murâd ḫardaldan bir dânedür ve *ḫardal* Türkî'de taḫrîf idüp ḫârdâl didükleri ma'rûf dânedür ve ba'zılara göre *ḫabbetin min-ḥardalin* ile murâd çörek otı dânesidür ve şa'îre vü berre bir dâne arpa ve bir dâne buğdaydur ve “zerre” beyne'n-nâs şu'â'-ı şemsde görinen hebâlarda meşhûrdur. Sâ'ir ma'nâları daḫı [16b] vardır. Ez-cümle bir ma'nâsı daḫı yetmiş zerre bir sivrisi[ñ]ek ḳanadına ber-â-ber olur ve yetmiş sivrisi[ñ]ek ḳanadı daḫı bir ḫabbeye ber-â-ber olur.

Bir kimse mümin olup hayırlı işler yapmasa bile Allah onu ateşten uzak tutar ama kâfirler için bu geçerli değildir:

Meşelâ 'amel-i şâliḫa olmayan kimseleri nârdan iḫrâc ider buyurduğu mü'min olan kimseler ḫaḳkıdadur. Kâfirler ḫaḳkında degüldür.

5.5) Hâtime

Hâmid Efendi, eserini sona erdirirken Allah'a yakarışlarda bulunmakla birlikte peygamber efendimizin şefaatinde de istemektedir:

Allâhümme ahfîzu's-sunnetanâ mine'l-elfâzi'l-kabîhâti ve a'smi kulübenâ mine'l-umûrû's-şenî'ati ente'r-raķîb ve erhamu bi-fazlike ve keremike ve erzeķnâ şefâ'ati nebiyyike [21a] vaħşurnâ taħta lev inneke bi cudûke ve luţfike allâhümme erzeķnâ kemâli'l-İmân ve bellignâ min-fazlike'l-yaķîni ve'l-iħsâni yâ ħannân yâ mennân.

6) Metin

[1a] Bismi'l-lâhi'r-Raĥmani'r-Raĥîm

Hest kilid-i der-i genc-i Ĥakîm⁴

El-ħamdü li'llâhi'l-lezî lâ-yaĥfâ 'aleyhi şey'un min-mişkâle zerratin fi's-semâvâti ve'l-arzın ve enâm taşdıķan ħâşşâ min kemâli keremihi fi-kulûbi'l-mü'minîne ve'l-müslimîn ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ-Resûlihî Muhammedini'l-lezî ba'sül-izhârü'l-şerî'ati ve'd-dîn ve 'alâ-âlihî ve aşĥâbihî ve etbâ'ihî ellezİnehum nücümü'l-ihtidâ ve'l-yaķîn⁵[1b] Ammâ ba'd bu 'abd-i pür-faķîr-i pür-taķşîr Vâ'iz-zâde-i Erzurüm Karşî es-Seyyid Muhammed Ĥâmid bin Ĥasan Efendi İbni Zeyne'l-Ābidîn Efendi ibni Aĥmed Efendi ibni Ya'ķüb Efendi el-meşĥûr be-Şarı Vâ'iz ibni Aĥmed Efendi el-ĥâcî Bâlî. Rûĥümü'llâhü te'âla fi'l-cenneti bi'l-gavâlf⁶ beyân ider ki zerre miķdârı İmân ile dâr-ı beķâyâ göçen 'aķîbetü'l-emr ravza-i Rıd vânda Refref-i rahatda olduĝı gibi şevketlü, ĥudretlü, mehâbetlü, merĥametlü veliyyü'n-ni'am u enâm sebeb-i emn ü râĥat-ı ĥâş u 'âm ĥâmî-i bilâd-ı ehli'l-İmân[2a]mâĥî-i aşârü'z-zulm ve't-tuĝyânel-mümessil bi-naķzi inna'llâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-iħsâni⁷ve hüve's-sultân 'Abdü'l-Mecîd Ĥân ibnü's-sultânü'l-ĝâzî Maĥmûd Ĥân ibnü's-sultânü'l-ĝâzî 'Abdü'l-Ĥamîd Ĥân lâ-zâlet elviyetü'n nuşreti mü'eyyetedun ve münevveretun mâ ezdâdü'l kevkebetu ve'l mevâķib vemâ tele'le'al-ķameru ve'l kevâķib⁸efendimüz ve efendi-i heme-i 'âlemyân ĥazretlerinüñ eyyâm-ı ma'deletü'l itmâm-ı 'adli intizâm-ı mülûkânelerinde hezâr kâr-ı düşvâr destyârı ĥüsn-i tedbîr-i işâbet-peżîr ĥümâyünlarıyla zamân-ı yesîrde [2b] beste-i şîrâze-i iltiyâm olup pençe-i şîr müy-i âĥüya şâne ve çengâl-bâz güncişk-i nâ-tüvâna âşiyâne olmak taķrîbi dâr-ı fenâda berâyâ zerre ķadar cevri ü ĥayf görmeyüp der-pister-i emn ü emânî ĝunüde-i cilbâb-ı istirâĥat olmaları aķşâ-yı rızâ-yı

⁴ "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın hazinesinin kapısının kilididir."

⁵ Allah'a hamdolsun ki göklerde ve yerde zerre kadar bir şey O'na gizli kalmaz. O'nun lütfunun müminlerin ve Müslümanların kalplerindeki özel bir inanç olarak tecellisi, O'nun sonsuz cömertliğinden bir nimettir. Şeriatı ve dini göstermek üzere gönderilmiş olan peygamber efendimiz Muhammed'e salât ve selam olsun. Onun ehline, ashabına ve tabiine, hidayet ve dinimizin atalarına hasseten.

⁶ Allah onların ruhlarını şad eyesin ve cennette yüksek derecelere ulaştırın.

⁷ "Şüphesiz ki Allah iyilik ve ihsan yapmayı emreder" (Nahl: 16/90).

⁸ Zafer orduları her zaman muzaffer olmuş ve aydınlatılmış olarak devam etmektedir. Yıldızlar ve takımyıldızları kaybolmadı. Ay ve yıldızlar parlamaya devam etti.

meyâmin-irtizâ-yı şâhâne oldığı âfâkiyâne hüveydâ olduğda işbu Risâle-i Mecidiyye cem' ü te'lîfine ibtidâr ve pây-e serîr-i şevket-maşîr-i hazret-i tâcdâriye taqâdime ictisâr olunabildi. Zerre-vâr-ı nażar-ı kimyâ-âşâr hüsrevâna irerse iştiḥârü'ş-şems fî-nışfü'n-nehâr [3a] şöhret-şi'âr oldığı be-dîdâr u âşikârdur.

Nazm

[mefâ'ılün mefâ'ılün fe'ülün]

Be-mâned sâlhâ İn cem' ü tertîb

Zi-men her zerre ḥâk üftâde câ'î⁹

Ġaraż naqşest k'ez-men bâz mâned

Ki hestî râ-nemî bînem beḳâ'î¹⁰

Meger şâhib-dilî rûzî be-raḥmet

Koned der kâr-ı İn Ḥâmid du'â'î¹¹

Bu risâle-i şerîfe üçler himmetiyle üç bâbı müstemil olması hengâm-ı pîrîde ihtiyâr olındı *fe-ekûlu ve bi'llâhi't-tevfîk ve bi-te'yîdîhi zuhûrû't-taḥḳîk*¹².

Pây-ı melaḫî pîş-i Süleymân borden

'Aybest velîken hünereṣt ez-mürî¹³

[3b] *El-bâbü'l-evvel fi-mâ yeḳşidutaḳḳîki*: İmân luġatde “taşdıḳdür” ya'nî muḫbirüñ ḥükmine münḳâd olup ḳabûl itmekdür ve muḫbir-i şâdıḳ ḳılup bi'l-ihtiyâr şıdḳa nisbet itmekdür. Zîrâ me'mürîne olan taşdıḳ fi'l-i ihtiyârîdür Türkî'de taşdıḳ “inanmaḳ” ve Farsî'de “girevîden” ve “bâver dâşten” ile ta'bîr olunur bu taşdıḳ 'ilmden bir kısmdur ki taşavvura muḳâbildür. Ammâ Külliyât-ı Ebi'l-Beḳâ'da bulunan buña muḫâlîfdür. Şâfi'î'den İmâm Beġavî [4a] 'aleyhi raḥmetü'l ḳavî tefsîr-i Me'âlimü't-Tenzîl'de yazar. Aḥkâm-ı dünyâda İmân-ı fiṭriye i'tibâr yoḳdur. Ancaḳ mu'teber olan İmân-ı şer'îdür. İmâm Nevevî 'aleyhi raḥmeti'l mülki'l-bârî hazretlerinüñ Ḥadış-i Erba'în Şerḫi Fethü'l-Mu'în'de 'Alî el-Ḳârî yazar. İmân-ı şer'î ol şeyler ki Ḥazret-i Peyġamber 'aleyhi's-selâmuñ dîninden oldığı bi'l-bedâhe ya'nî istidlâlsüz ma'lûm oldı.

⁹“Düzenleyip tertip ettiğimiz bu (eser) yıllarca kalsın. Bizim her zerremiz bir yerde toprak olacaktır.”

¹⁰“Gayemiz bizden sonra bir nakşın kalmasıdır. Zira varlığın kalıcılığını göremiyorum.”

¹¹“Olur da bir gün bir gönül ehli, Hamid'e bu iş için rahmetle dua eder.”

¹² Bu sebeble, Allah'ın yardımıyla ve gerçeğin ortaya çıkmasıyla söylüyorum.

¹³ “Hazret-i Süleyman'ın önüne çekirge ayağını götürmek ayıptır ancak [bu da] karıncanın hünereidir.”

Namāzuñ vücübı gibi ‘ākıla bālig olan kimse ol şeyleri ancak kalbiyle taşdıķ itmekdür ki taşdıķ-i hāşdur. Meşelā bir kimse cümle melekleri ve peygamberleri ve kitābları icmālen mülāhaza [4b] eylese bunlara İmān vācibdür icmālen buña İmān-ı icmālī ve İmān-ı cibillī dirler. Mü’min İmān-ı aşlı ile muttaşif olmakda bu kadarca kifāyet ider ve bir kimse meşelā Hzret-i Cebrā’il ve Hzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām ve Hzret-i Qur’an’dan her birilerini mu’ayyenen ve tafşilen mülāhaza eylese bunlardan her birine İmān vācibdür. Mu’ayyenen ve tafşilen Külliyyāt’da yazar tafşil ‘inde bunlardan birini taşdıķ itmez ise ol kimse bi’l-ittifāk kāfir olur. Cumhūr-ı muhakkikine göre haķıķat-i İmān ve Eşā’ire’ye göre mefhūm-ı İmānuñ tamāmı ancak taşdıķ-i hāşsa-i [5a] kalbidür. Bu taşdıķe rühü’l-İman dirler. Cāmi’u’s-Şağır Şerhi Feyzü’l-Kādīr’de yazar. Taşdıķ-i hāşs-ı kalbī şu’be-i İmāndan ya’nī yetmişden ziyāde haşletlerinden bi’l-icmā’ hāricdür. İmām Mansūr Mātūrīdī’den cumhūr-ı ‘ulemā ve Ebu’l Hasan Eş’arī’den eşah rivāyete göre lisānıyla ikrār ‘ālem-i dünyāda ehl-i İmān mu’āmelesi olmağla ki tezevvüc ü tezvīc itmek ve vaқtliden ve cizyeden hālāş olmak ve ‘öşr ü zekāt ile muṭālebe olunmak ve selām vermek ve mü’minler maḥallesinde sākin olmak ve mü’min üzerine şehādeti maķbūl olmak [5b] ve mü’min isimleriyle nidā olmak ve öldiğ vakt ğusl-i mesnūn ile ğasl olup üzerine namāz kılinmak ve cenāzesine tabi’iyyet idüp mü’minler kabirlerine defn olunmak ve sār-i aḥkām-ı şer’iyye icrāsınun şartıdur haķıķat-i İmāndan cüz’i degüldür. Bir kimse mü’min olan altı şey ki Cenāb-ı Mevlā ve melekler ve kitāblar ve peygamberler ve kıyāmet günü ve ḥayr u şer Cenāb-ı Hzret-i Hālik’uñ taķdır ve dilemesi ve yaratmasıyla oldıguñ kalbiyle taşdıķinden soñra lisānıyla ikrār eylemese ol kimse ‘inde’l-Mevlā mü’mindür. Her [6a] kaçan ol kimse aḥkām-ı dünyāda mü’min oldıysa da ve bir kimse bu altı şey’i lisānıyla ikrārından soñra kalbiyle taşdıķ itmez ise ol kimse aḥkām-ı dünyāda mü’mindür. Ammā ‘inde’l-Mevlā mü’min degüldür. Mezbūr Ḥadış-i Erba’in Şerhi’nde ‘Alī el-Kārī ‘aleyhi rahmeti’l-bārī yazar. Bir kimse kalbiyle İmān idüp kudreti var iken lisānıyla daḥı ikrār eylemez ise ya’nī ikrārı taleb olduğda kudreti var iken ikrārdan bi’l-iḥtiyār imtinā’ eylese ol kimse cehennemde ebedī qalur. Zīrā kudreti var iken ikrārdan imtinā’i taşdıķini [6b] ibtāl itdi. İmānı küfre tebdil oldu. Bi’l-iḥtiyār puta secde iden ādem gibi oldu. Bu maķāmda ikrār İmāndan cüz’idür, dimek ba’id olmaz. Ammā cüz’i degüldür. Zīrā ikrārın maḥalle lisānidür lisāndaki hāl kalbdeki hālden cüz’i olmaz belki delil olur. Günāh-ı kebireyi mürteķib olan kimse istiḥlāl itmedükce kāfir olup ebedī cehennemde qalmaz.

Nazm

[mefā’lün mefā’lün fe’ülün]

Kebā’ir ‘abd[i] İmāndan çıkarmaz

Bu hükme i’tizal-i Ka’b¹⁴ uymaz

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz (Musahan, 2021: 238-270).

Kebîre hakkında vârid olan hadîs-i şerîfler tağlîze-i maḥmûldür ‘ulemā-yı ‘izām efendilerimiz ḥazretlerinüñ [7a] Ebū Ṭālib’ün küfrinde icmā’ları var. Zîrā kâşifü’l-kerb râfi’ü’r-ruteb āḥîr zamān peygamberi faḥrū’l-enām ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām efendimiz ḥazretleri Ebū Ṭālib’den ikrārını taleb eylediği vaḳt melāmet ü ‘ārdan ḥavfen ikrār itmedi. Ma’a-hazā efendimiz ḥazretlerinüñ ḥaḳ peygamber oldığını ve āḥiretde bir dār-ı cezā oldığını ‘aḳlıyla istidlāl idüp bilürdi. Bir kimse ḳalbiyle taşdıḳ idüp lisānıyla daḫı ikrār ḳaşd idüp meşelā dilsüzlük ikrārdan men’ eylese ol kimse bi’l-icmā’ mü’mindür. Taşdıḳ-i ḥāşş-ı ḳalbînüñ [7b] gerek ihtiyār ve gerek ıztırār ḥāllerinde suḳūṭ ihtimālî yoḳdur. Ammā ikrāruñ bi’l-lisānuñ gāḥî suḳūṭa ihtimālî vardur. Ḥālet-i ikrāhda oldığı gibi ḥālet-i nevm ü ḡaflet ve iḡmā vü cünün ve mevtde taşdıḳ ḳalbde bākîdür. Lakin ancaḳ zühül-i ḳalbde ḥuşūlindedür. ‘İşāmü’d-dîn yazar mü’minlerüñ çocukları babalarının imānlarıyla mü’minlerdür *el-’ilmü’l-’allām*¹⁵. **El-bābü’s-şānî fi-mā yeḳşidu tedḳikl:** Külliyyāt-ı Ebi’l-Beḳā ve Mişḳātü’l-Envār’da yazar İmām-ı A’zam *rahimehu’llāhi te’ālā ve raḍıye ‘anhu ve nafa’nā* [8a] *bi-şefā’atihî* ḥazretlerinüñ ‘indinde imān sünā’idür. Ya’nî ḳalb ile taşdıḳ ve lisān ile ikrārdur. Ammā taşdıḳ-i ḥāşş-ı ḳalbî rükn-i a’zamdur. İkrār-ı bi’l-lisān taşdıḳ-i ma’ḥūd üzerine delîl gibidür. Ḥaḳîḳat-i imān ancaḳ taşdıḳ-i ḥāşş-ı ḳalbî olduğundan A’zam ḥazretlerine göre a’māl u t̄āt imāna dāḫil degüldür ve cüz’î degüldür. Gerek muṭlaḳ olan imān ve gerek imāndan muṭlaḳ olan olsun, muṭlaḳ olan imān ki kāmîl olan imāndur. Şāḫibini nāra duḫūlden men’ ider. İmāndan muṭlaḳ olan şāḫibini [8b] nārda ḫulūddan men’ ider. Münāvî ve ‘Alî el-Ḳārî ‘aleyhümā füyūzatü’l-Barî ḥazretleri yazarlar. Bir kimsede taşdıḳ-i ḥāşş-ı ḳalbî ḥāşıl olup teklîf-i ‘amel-i eḫaḳ olmadan vefāt eylese, meşelā ḳuşluḳdan evvel imān idüp zevālden evvel vefāt eylese ol kimse bi’l-icmā’ mü’mindür ve ehl-i cennetdür ve ḳalbinde taşdıḳ-i ḥāşş olan kimse gerek a’māl u t̄āt götürsin ve gerek beşeriyet ḥasebiyle ma’şiyet işlesin farzları ve vācibleri inkār itmeksüzün ol kimse mü’min ü ehl-i cennetdür. Lakin ma’şiyet [9a] işlediği için fāsıḳ u zālîm ve ‘azab eyleme müstaḫaḳdur. Ve’l-ḥāşıl ‘amāl-i şāliḫa, gerek farz gerek vācib ve gerek sâ’ir-i nevāfil-i şer’iyye olsun A’zam ḥazretlerine göre ḥaḳîḳat-i imāndan ḥāricdür ve cüz’î degüldür. *İnne’llezîne āmenū ve ‘amilü’s-şaliḫāt*¹⁶ nazm-ı kerîm delîldür. Zîrā ma’tūf ma’tūfun ‘aleyhüñ ḡayrıdur. Ammā *men āmene bi’llāhi ve’l yevmi’l-āḫiri*¹⁷deki ‘atf ‘atf-ı tefsîridür. ‘Atfü’n-naḳddan degüldür. İmām Şāfi’î *rahimehu’llāhi te’ālā ve nafa’nā bi-şefā’atihî* ḥazretlerinüñ ‘indinde imān şülāşidür. Taşdıḳ-i bi’l-cinān [9b] u ikrār-ı bi’l-lisān u ‘amel-i bi’l-erkāndur. ‘Amel-i bi’l-erkān ile murād evāmire imtişāl nevāḫiden ictinābdur yaḫūd erkān ile murād yedi ‘uzuvdur ki göz ü dil ü ḳulaḳ u el ü baṭn u ‘uzv-ı ma’ḥūd u ayaḳdur ki bunlar ile ḫayr-ı ‘amel işlemekdür. Lakin Şāfi’î ḥazretlerine göre ‘amel imān-ı kāmilden cüzdür. Ḥaḳîḳat-i imāndan cüz’î degüldür. Bir kimse ‘amelî terk eylese imānı kāmîl olmayup nāḳış olur. İmām Şāfi’î ḥazretlerine göre imān ziyāde vü noḳşān ḳabūl itmesi ‘amelüñ ziyāde vü noḳşān i’tibāriyladır. [10a] Fethü’l-Mu’in’de yazar İmām-ı A’zam ve etbā’ı ve Eşā’ire’den daḫı İmāmü’l-Ḥaremeyn ve ḡayrılara göre *rahimehu’llāhi te’ālā* imān ziyāde vü noḳşān ḳabūl itmez. Zîrā taşdıḳ-i ḥāşş-ı ḳalbî t̄āt yaḫūd ma’şiyet zāmıyla müteḡayyir olmaz ki tezecḳî vü teb’îz ve

¹⁵ Bilgi her şeyi bilenin yanındadır.

¹⁶ “Şüphesiz iman edip salih amel işleyen kimseler” (Bakara: 2/277).

¹⁷ “Kim Allah’a ve ahiret gününe inanırsa” (Bakara: 2/62).

ziyāde vü noqşān dāhıl olsa Qāḍı-zāde merhūm yazar aḥkām-ı ilāhiyyenūñ ‘adedi ziyāde vü noqşān qabūl itdiği eelden İmān ziyāde vü noqşān qabūl itmez ve Birgivīnūñgelecekde bāb-ı şālīşde zıkr itdigimüz buña qarībdür. Bir kimse İmān artar [10b] ve eksilür dise küfrdür dimişler. Birgivīnūñ añladığı oldur ki mü’min *mü’menün bih*¹⁸ olan aḥkām-ı şer’iyye vü sâ’ir-i mesâ’il-i dīniye i’tibārıyla artar veya eksilür dise küfrdür. Zīrā aḥkām-ı şer’iyye ve ‘aḳā’id-i islāmiyye artar ve eksilür demek şer’at-ı Muḥammediyye nesh ve tebdil olur dimekdür. Anuñcün kāfir olur. *El-‘iyāzu bi’llāhi te’ālā*.¹⁹ Ammā nefsi-i İmān kuvvet ü za’f tarīkiyle ziyāde vü noqşān qabūl ider, dise kāfir olmaz. Zīrā müctehidinden çok kimse İmānuñ ziyāde vü noqşānıyla qā’illerdür. Külliyyāt’da yazar, İmān Cenāb-ı bārī ḥazretleri [11a] ya’nī rabbū’l-‘ālemīnūñ emrini ḥaber virici zātūñ şıdkını delillerūñ izḥārı sebebiyle şādīk kılmayı ziyāde vü noqşān qabūl itmez. Zīrā bunlar emāre-i ḥudūşdur. *Te’ālā’llāhu ‘an ḥazā*²⁰ ve İmān-ı enbiyā ve İmān-ı melā’ike ziyāde qabūl ider, noqşān qabūl itmez ve āḥād-ı nāsuñ İmānı ancak taşdıq-i ḥāşş-ı qalbīdür. Dīnlere göre İmān ziyāde vü noqşān qabūl itmez. Tā’āt ile tefsīr idenlere göre qabūl ider. İmān-ı enbiyā ḥazretleri maḳbūldür ve İmān-ı melā’ik maḳbū’dur ve İmān-ı mübtedi’in mevḳūfdur ve İmān-ı münāfiḳīn [11b] merdūddür. ‘Avām-ı mü’minīnūñ İmānı taşdıq-i bi’l-cinān ve ikrār-ı bi’l-lisāndur ḥavāş-ı mü’minīnūñ İmānı dünyādan nefsi uşanup ve tarīk-i āḫirete sülük idüp ve mekāndan münezzeḥ olan Mevlā ile qalb-i ḥuzūrda olmaḳdur ve ḥavāşşü’l-ḥavāşş-ı mü’minīnūñ İmānı tā’āt-ı Mevlā’da zāhir ü bātını mülāzım olup ve ḥalḳdan fenā fi’llāha rücu’ idüp ve sözini beḳā fi’llāhda qılmaḳdur. Eger su’al idersen ki İmān ziyāde vü noqşān qabūl itmesi naḳlen ü ‘aḳlen maḳḫu’ u şābitdür. Ammā naḳlen ve *izā tuliyet ‘aleyhim [12a] āyātuhū zādethum İmānen*²¹ daḳı *li-yezdādū İmānen me’a-İmānihim*²² nazārında maḳḫu’dur daḳı *lev vüzine İmānū Ebū Bekrin bi-İmāni cem’ü’l ḥalā’iḳ le-racaḥ bihim*²³ ḥadış-i şerīfnde şābitdür ve ammā ‘aḳlen Ḥazret-i Faḫrū’l-Kā’ināt’uñ İmānıyla āḥād-ı ümmetūñ İmānı ber-ā-ber olmaḳ lāzım gelür. Cevāb-ı Külliyyāt’da yazılana göre āyet-i evlāda İmāndan murād taşdıq ü ikrār u ‘amelden mürekkebiñ mecmū’ıdur. Yalñuz taşdıq degüldür. Āyet-i şānīdeki “yezdādū” nazm-ı kerīmidür. ‘Aşr-ı şefā’at-i me’āşirde şāḫābe-i kirām efendilerimüz ḥazretleri ḥaḳḳında der ki onlar icmālen İmān itdiler. [12b] Şoñra farzdan şoñra bir farz geldi. Şāḫābe her bir farz-ı ḥāşşa mu’ayyenen ve tafşīlen İmān itdiler. Ammā vahy münḳatı’ oldığından bizler ḥaḳḳında ülfet ve keşret te’emmül ve delillerūñ i’ānesiyle ziyāde qabūl iden İmānıñ semereleridür. Yoḫsa aşl-ı İmān degüldür ve ḥadış-i şerīfnde murād şevābda terciḫdür, aşl-ı İmānda terciḫ degüldür ve ba’zılar cevāb virdi ki İmān üzerine dā’im u şābit olmaḳ her bir sâ’atde İmān üzerine ziyādedür. Ḥattā bir mü’min İmānda devām u şābit niyyet itmeyüp bir müddetden şoñra [13a] kāfir olmaḳ murād itse hemān fi’l-ḥāl kāfir olur. Taşdıq ü ikrārı laḡv olup İmānı bātıl olur

¹⁸ İnanç esasları

¹⁹ Allah muhafaza eylesin.

²⁰ Allah’tan başka

²¹ “Onlara, Allah’ın ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır” (Enfal: 8/2).

²² “İmanlarına iman katmak için” (Fetih: 48/4).

²³ “Hazreti Ebu Bekr’in imanı bütün insanların imanı ile muvazene edilse Ebu Bekr’in imanı daha ağır gelecektir” Sehâvî, 555.

ve küfr hükmiyle kâfir olur. *Hıfzu'llāhu te'ālā el-mü'minīne 'an hazihî'l-beliyyeti fezalike'l-bahşü ve'l-ke'lām*²⁴ hakikat u nefsi taşdik ki Türkî'de “inanmak” ile ta'bir olunur. İşte bu taşdik-i hâşş-ı şer'î olup dahı 'amel-i İmāndan cüz'î olmayarak li-zātihî ziyāde vü noqşān kabül itmez. Ammā keşret tefekkür ve delāletlük i'ānesi sebebiyle ziyāde vü noqşān kabül itmesi emr-i hāric i'tibāryladur. Li-zātihî degüldür ve ba'zılar İmān ziyāde vü noqşān [13b] kabül itmesinde gāliz ü teşnî' itmişler. Diğkat ü haq inşāf olduqda haq u ehaq sırrında hepimiz Ebū Hanīfe *aşluhā şābitun ve fer'uhā fi's-semā*²⁵ hazretleri yedindedür Cenāb-ı Hazret-i Mevlā benüm gibi 'āşiyi şefā'atlerine mazhar eyleye. *Āmīn bi-hürmetihī emīn* ve bizüm taşdikimiz keyfiyet ya'nî vaşfiyyet cihetiyledür. Meşelā Hazret-i Ebū Bekr *rağıya'llāhu te'ālā 'anh* ve 'an-sā'irü'ş-şahābe hazretlerinin taşdik gibi olmakdan haqikat-i taşdik ziyāde vü noqşān kabül itmek lāzım gelmez. Bu maqāmda keyfiyetden murād [14a] vaşf-ı inkişāfuñ zuhūrıdur ki Hazret-i Ebū Bekr efendimizde ziyāde ve bizlerde noqşāndur vaşf-ı inkişāfuñ zuhūri haqikat ve nefsi taşdikden hāricdür ve zāt taşdik üzerine teferru' iden şeylerden biri dahı budur *el-'ilmü 'inde'l-'alimü bi's-serā'ir*²⁶. *El-bābü's-şāliş fi'l-mağşüdi'l-aşlin min-hazihî'r-risāleti*: İmām Veliyyü'd-dīn 'aleyh füyūzātü'l-veliyyü'l-mu'īn hazretleri Mişkātü'l-Meşābih'de yazar İbni Mes'ūd *rađī 'anhü'l melikü'l-vedūd* hazretlerinden rivāyet olındı ki āhir zamān peygamberi Fahrü'l-Enām 'aleyhi's-şalātu [14b] ve 's-selām hazretleri bir hadiş-i şerīfde buyurdılar ki *lā-yedhulu'n-nāra ehadu fi-kalbihī mişkālū cenneti min-ħardalin min-İmanin*²⁷ ya'nî kalbinde İmāndan ħardaldan bir dāne vezn ü miğdārı olanlardan hiçbir kimse duhūl-ı ħulūd ile nāra dāhil olmaz. Haq Te'ālā'dan mağfired ü şefā'atlerden bir şefā'at irişmediyse cehennemde üst tabaqada günāhi miğdārı yanıp soñra bi-izni'l-Vehhāb çıkup cennete girse gerekdür. “Mişkālū cenneti min-ħardal” ve şa'ire vü berre vü zerre vü ħabbe vü ħardal u dīnār ve nişf-ı dīnār bunlaruñ [15a] her birileri şey-i kalilde meşeldür. Şifā-yı Şerīf Şerhi'nde 'Alī el-Kārī 'aleyhi rahmeti'l-bārī hazretleri yazar, İmān u ma'rifet 'arzdurlar sā'ir mücessem şeyler gibi miğdār ile bilinmezler. Lakin keyfiyyet i'tibāryla muhteliflerdür. Buħārī-i Şerīf Şerhi'nde İmām Kaşalānī 'aleyhi rahmeti'l-bārī hazretleri buyurur ki ħuzūr-ı ma'nevīde kuluñ 'arż olan 'ameli kendü miğdārında bir cism kılinup soñra vezn olunur. Yaħūd 'amel sāhibiyle ber-ā-ber olup vezn olunur. Yaħūd 'ameller cevāhire temşil olunur. Soñra ħayr 'ameller [15b] terāzūnuñ bir gözinde beyāz ve parlayıcı cevher ve şer 'amel terāzūnuñ diğer gözinde qarañu qara cevher kılinup vezn olınurlar. Tefsīr-i Rāğıb-ı İşfahānī'de yazar, vezn olunan 'amel defterleridür ki Cenāb-ı Kādir-i Muṭlaq o defterlerde şiklet ü ħiffet peydā ider ve Cenāb-ı Haq kādirdür ki bir küçük 'amel defterinde bir kadr-i 'azīm ħalk ide ki çok büyük defterlere gālīb ü 'ālā ola. İmām Nevevī 'aleyhi rahmeti'l Meliki'l-kāvī hazretleri buyurur ki bu vezn ü miğdārı ancak Cenāb-ı Hāliķu'l-Mizān bilür. 'Alī el-Kārī [16a] hazretleri *mişkālū cenneti* ve ma'tuf 'aleyhine şeyden kināyeten olduğıñ beyān ider. *El-'ilmi*

²⁴ Allah inananları bu beladan korusun. Bu muradımızın hepsi ve amacımızın tamamıdır.

²⁵ “Kökü sabit ve dalları gökte olan” (İbrahim: 14/24).

²⁶ İlim, sırların ālimi olan Allah'tadır.

²⁷ “Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse cehenneme girmez” Müslim, İmān, 265; Ebū Dāvūd, Libās, 28.

*'inde'llāhi te'ālā'*²⁸. Tefsīr-i Ğarā'ibü'l-Ķur'ān'da ve ğayrıda yazar “mişkāle” ile murād vezn ü mişkādardur. “Ĥabbetin min-ĥardalin” ile murād ĥardaldan bir dānedür ve “ĥardal” Türkī'de taĥrīf idüp ĥardāl didükleri ma'rūf dānedür ve ba'zılara göre “ĥabbetin min-ĥardalin” ile murād çörek otı dānesidür ve şa'ire vü berre bir dāne arpa ve bir dāne buĝdaydur ve “zerre” beyne'n-nās şu'a'-ı şemsde görinen hebālarda meşhürdür. Sā'ir ma'naları daĥı [16b] vardır. Ez-cümle bir ma'nāsı daĥı yetmiş zerre bir sivrisi[ñ]ek ĥanadına ber-ā-ber olur ve yetmiş sivrisi[ñ]ek ĥanadı daĥı bir ĥabbeye ber-ā-ber olur. Tefsīr-i Nişābü'r'den Keşfü'l-Esrār taĥrīrine göre *inna'llāhe lā-yezlimu mişkāle zerre*²⁹ daĥı *fē men ya'mel mişkāle zerretin*³⁰ nazārında daĥı *lā-yedĥulü'l cenneti min-kāne fī-ĥalbihī mişkāle zerretin min-kibrī*³¹ ĥadīs-i şerīfnde “zerre”den murād ma'nā-yı meşhürdür. Mübālaĝa-i müfid oldığıçün ve “dīnār” dirhemün büyük birāderi olan sikkeli altuna dinilür. Muĥarriz-i [17a] faĥrūn büyük ve küçük birāderi yoĝdur. Bundan soñra belki birāder şāhibi ola 'Alī el-Ķārī yazar, meşelā “mişkāle cenneti min-ĥardalin min-īmān” ki ba'zı ĥadīs-i şerīfde vārid olmuşdur 'Ulemā-yı 'izām efendilerimizden te'vīlnde iĥtilāf eylediler. Aşl-ı İmānda iĥtilāfları gibi ehl-i sünnet ve'l-cemā'atden muĥaĥķiĥine göre İmān ki taşdıĥ-i ĥāşş-ı ĥalbidür, işte murād bunuñ ğayrı olan şemerele ve nūrlardur. Külliyyāt'da yazar, ĝāĥice yaĥīn-i taşdıĥden muĥaddem olur. Meşelā yaĥīnün izdiyādı ve nefsuñ [17b] ĥararı yaĥūd zikr-i ĥafī yaĥūd 'amel-i şālih yaĥūd miskīn üzerine şefĥat yaĥūd Cenāb-ı bārī'den ĥavf ki ĥāricden delillerün i'ānesi ve keşret-i tefekkür sebebiyle ĥāşıl olur. Zerre ĥadar İmāndan murād kināye tārīķiyle bunlardan biridür ki ĥaĥĥat-i İmāndan bizüm mezhebe göre bunlar ĥāricdür ve Ķādı-zāde'nün Birgivi Şerĥi'nde zerre ĥadar İmāndan murād ĝāyetde İmān-ı icmāliden kināye olsa diyü buyurdığı 'Alī el-Ķārī zikr itdigine ĥarībdür. Yaĥūd şemere ile murād 'ameldür ki [18a] 'amel ile İmān ziyāde vü noĥşān olur. İmām-ı Şāfi'ye göre Birgivi Şerĥi'nde ve ğayrılarda yazdığına binā'en Şir'atü'l-İslām'da yazar, yaĥīn dīnden ednā şey ki mü'min vaĥtlerinden bir vaĥtde *'an-ihlāş zikru'llāha meşĝül ĥaldı*. Yaĥūd ol ednā şey ki Cenāb-ı bārī'den ĥavfen mü'mini ĥarāmdan men' eyledi. Ĥadīs-i āĥirde *mişkālu zerreti mine'l-İmāndan* kināye tārīķiyle murād bu ednā şeylerdür ki taşdıĥ-i ĥāşş-ı ĥalbiden ĥāricdür ve müteferri'ātdandur. Şerĥ-i 'Alī el-Ķārī'de yazar, [18b] ĥadīs-i şerīfde vārid olmuşdur ki mekāndan münezzeh olan Cenāb-ı bārī mücerred İmān üzerine ĥayr-ı zā'iddi. Meşelā 'amel-i şāliĥa olmayan kimseleri nārdan iĥrāc ider buyurdığı mü'min olan kimseler ĥaĥķındadır. Kāfirler ĥaĥķında degüldür. Zīrā icmā'en muĥālīfdür. Bu ĥadīs-i şerīfden taşdıĥ-i ĥāşş-ı ĥalbi bize göre cüz'lenmek ve İmāndan taşdıĥ-i ma'ĥūd-ı cüz'ī olmaĥ zan olunmaz. Zīrā ba'zı zandandur ve Ĥazret-i İbraĥīm *şalavātu'llāhi te'ālā 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh ĥazretlerinün velakin li yetma'inne ĥalbi*³²[19a] tārīķ-i ĥikāyete olmaĥ üzere 'amel-i istidlāliden soñra 'amel-i bedīĥ talebdür ve sā'ir cevābları daĥı vardır. Fezalike'l-taşīli ve'l-keĥām 'indi Ebü Ĥanīfetü'l

²⁸ Gerçek bilgi yüce Allah'ın katındadır.

²⁹ “Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez” (Nisa: 4/40).

³⁰ “Ve kim zerre ağırlığınca kötülük yapmışsa onun karşılığını görür” (Zilzal: 99/8).

³¹ “Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan bir kimse cennete giremez” Müslim, İmān 39; Tirmizi, Birr 61.

³² “Ancak kalbimin tatmin olmasını istiyorum” (Bakara: 2/260).

İmâmü'l-Hümâm zerre kadar İmândan murād u merām taşdıķ-i hâşş-ı kalbînüñ ğayrıdur ve's-selām *kemā-zekernā fi'l bâbi'l-evvelî ve's-şânî bi't-tamām ve'l-‘ilmu ‘inde'l-meliki'l muķtediri'l ‘Allām Allāhümme izdadu yaķınene bi-ħürmeti Muħammedin ‘aleyhi's-şalātu ve's-selām*³³ ve şer‘at-i Aħmediyyede İmān u İslām birdür.

Nazm

mefâ‘lün mefâ‘lün fe‘ülün

Ve lâ yuğayyiru İmān u İslām

[19b] *Ve lem yekun lehā fi's-şer‘i ħükmen*³⁴

ZİRÄ her bir mü'min müslimdür ve her müslim mü'mindür. Ya'nî bi-ħubbü'z-zât biri âherden ayrılmaz

Nazm

mefâ‘lün mefâ‘lün fe‘ülün

Didüm İmān u İslām oldı vâhid

Bu ħükme ehl-i sünnet cümle şahid

Dağı İmānuñ maħlûķ ve ğayr-ı maħlûķ olmasında ‘ulemā-yı kirām *‘aleyhi füyüzâti'l mü'mini'l-islām* efendilerimiz ħazretleri ihtilâf eylediler. Ba'zılar buyurur ki İmān ķuluñ fi'lidür. Bir şey ki ķuldan oldı ol şey maħlûķdur. ZİRÄ ķulun zâtı ve ef'âl [20a] ve şifât-ı külliyesi Cenāb-ı Ĥazret-i Ĥālîķ'uñ maħlûķıdur. Ehl-i sünnet ve'l-cemā'ate göre ammā Cenāb-ı bāri'nüñ ħaraf-ı ma'nevîsinden olan taşdıķu'llāh maħlûķ degüldür. Şüphesiz zİRÄ ħālîķ'uñ şifatiyla maħlûķuñ şifâtı bir degüldür. Cenāb-ı Ĥazret-i *‘ālimü'l-ğaybi ve's-şehādeti*³⁵ buyurur. *Şehida'llāhu ennehū lâ-ilāhe illā huve ve'l melā'iketu ve ulu'l-‘ilmi ķā'imen bi'l-ķıstı*³⁶. Ya'nî Cenāb-ı Mevlā ħalkı ħalk itmezden nice biñ sene [20b] muķaddem vaħdāniyyetini izhār idüp ve bildürmesi maħlûķ degüldür. Ammā melā'ikenüñ iķrārı ve ins ü cinden ‘amel şāhiblerinüñ iķrār u ihticācları bunlar ef'âl-i ‘ibād-ı ihtiyāriyye oldığından maħlûķdurlar. Ba'zılar İmān maħlûķdur dñnlere teşnî' eylemişler. *Allāhümme aħfizu's-sunnetanā mine'l elfāzi'l-ķabîħati ve a'smi ķulūbenā mine'l-umürü's-şenī'ati ente'r-raķīb ve erħamu bi-fazlıke ve keremike ve erzeķnā şefā'ati nebiyyike*

³³ Birinci ve ikinci bölümde belirtildiği gibi güçlü ve her şeyi bilenin yanındadır. Allah'ım Muhammed'in kutsallığını kalbimizde sağlamlaştır.

³⁴ “İman ve İslam değişmez ve şeratte kendisinin iki hükmü yoktur.”

³⁵ “Allah, melekler ve ilim sahipleri ondan başka ilah sahibi olmadığına adaletle şahitlik ettiler” (Âli İmrân: 3/18).

³⁶ “Görüleni ve görülmeyeni bilendir” (Haşr: 59/22).

[21a] *vaḥṣurnā taḥta lev inneke bi cudūke ve luṭfike allāhümme erzeḳnā kemāli'l-İmān ve bellignā min-fazlıke'l-yaḳīni ve'l-iḥsāni yā ḥannān yā mennān*³⁷

SONUÇ

Şeyh Muhammed Hâmid tarafından 19. yüzyılda yazılmış olan Risâle-i Mecidiyye; iman, inanç ve akâ'id gibi konuları ele alması, yer yer Farsça, Arapça ve Türkçe kelimelerin anlamlarını vermesi ve bu kelimelere açıklık getirmesi bakımından oldukça önemlidir. İman konusunda ortaya koyduğu düşünceleri desteklemek ya da karşıt görüş belirtmek amacıyla birçok âlimden ve onların eserlerinden faydalandığı da görülmektedir. Bu düşünceleri ortaya koyarken ayet, hadis bazen de beyitlerden ve seci sanatından yararlanarak anlamı daha açık ve güçlü hale getirmeye çalışmıştır. Yazar, hem kendi yaşadığı döneme hem de önceki dönemlere oldukça âşinâdır. Arapça ve Farsça konusunda iyi derecede malumat sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Eser, mensur olarak telif edilmiş bir akâ'id risâlesidir. İçerisinde yer yer manzum parçalar bulunmaktadır.

Eserin mukaddime bölümünde; yazar ve eser hakkında oldukça kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Eser, mukaddimededen sonra üç bölüm (bab) şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümlerde; sem'iyat meseleleri (kabir azabı, mizan, amel defteri, cennet ve cehennem, büyük günahın insanı imandan çıkarmayacağı), şefaât meselesi, iman meseleleri (imanın tarifi, artıp eksilmediği, amellerin ona dâhil olduğu, iman-islam ilişkisi), iman ve marifet, hayr ve şer gibi konular işlenmiştir. Eser içerisinde bazı kelime ve kavramlar da ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Mukaddime bölümünde Arapça ve Farsça tamlamalar yaygın olarak bulunsa da eser genel itibariyle sade bir üslupla yazılmıştır. Bu eserin ortaya çıkması sayesinde Türk edebiyatında yer alan şair ve eser karmaşası da ortadan kaldırılmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda Risâle-i Mecidiyye adlı eser tanıtılmış ve muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Eser bir akâ'id risâle olması hasebiyle yapılacak olan benzer çalışmalara katkı sağlayacağını

³⁷ Allah'ım dilimizi çirkin sözlerden, kalplerimizi kötü işlerden korusun. Ancak sen gözetleyicisin. Lütfun ve cömertliğine bize merhamet et, peygamberin şefaatinde bize nasip eyle. Lütfun ve şefkatine bizi merhametinin altında topla. Allah'ım bize imanın huzurunu ver, lütfunla bize kesinlik ve iyilik nasip eyle. Ey merhametli ve lütufkar olan Rabbim.

düşünmekteyiz. Eserin transkripsiyonlu metnine çalışmanın sonunda yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (1905). *Belâgat-ı Osmâniyye*. İstanbul: İstanbul Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- AKSOY, Talat (1940). “Kars İli Şairleri’nden Muhammed Hâmîd”, *Doğuş Dergisi*, S. 9/50. s. 8-12.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri* (haz. A. F. Yavuz-İ. Özen), İstanbul: Meral Yayınları, C. 1.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1436/2015.
- FİDAN, Tarık (2021). *Hâmîd Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin) -Şeyh Muhammed Hâmîd-*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KAPLAN, Mehmed (1978). “*Hâmîd, Seyyid Mehmed*”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergâh Yayınları, C. 4, s. 86.
- KILAVUZ, Ahmet S. (1989). “*Akâ'id*”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, s. 212.
- KIRZIOĞLU, Banıçiçek (1987). *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzade Muhammed Hâmîd (1779-1854) ve Divançesi*. Ankara: San Matbaası.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1964). “Namık Kemal’in Kars’taki hocası Müderris Büyük Hâmîd Efendi”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 22, s. 204-208.
- MUSAHAN, Ali Yıldız (2021). “Mutezile Ekolünün Orta Asya Temsilcisi: Ebu’l-Kasım el-Ka’bî el Belhî (Görüşleri, Eserleri, Etkileri)” *Uluslararası Orta Asya’dan Anadolu’ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ed: Murat Şimşek vd.), Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, s. 238-270.
- Müslim, Ebu’l Hüseyin Müslim b.el-Haccac el-Kuşeyri, (ö.261/874), *Sahih*, (thk. M. Fuad Abdulbaki) İstanbul,1981.

OĞRAŞ, Rıza (2001). *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u İnceleme-Metin*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59393,esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduzpdf> (E.T.: 17. 03. 2024).

Sehâvî, *el-Mekasıdu'l-hasene*, thk. Muhammed Osmân, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405/1985.

Tahirü'l Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tirmizi, Ebu İshak Muhammed b.İsa es-Sevri,(ö.279/892),*Sünenü't Tirmizi*, Mısır,1965.

TOZLU, Selahattin (1994). "Karşlı Hâmid Efendi Hakkında", *Yedi İklim Dergisi*. C. 54, S. 7, s. 57-59.

TUMAN, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâili, Divân Şiirlerinin Muhtasar Biyografileri*. (haz: Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Basımevi, C. 1.

Elektronik Kaynaklar

<https://acikkuran.com> (E.T.: 17. 03. 2024).

<https://abadis.ir> (E.T.: 17. 03. 2024).

Arşiv Belgeleri

BOA, MVL, G. 232, S. 19.

BOA, İ..MVL, G. 171, S. 5080.

BOA, A}MKT.MVL, G. 28, S. 80.